

ROMERSKA KEJSARE

I

EFTERANTIK LITTERATUR

NICCOLÓ MACHIAVELLI
OCH
ÅTERUPPLIVANDET AV DET ROMERSKA ARVET

FÖRFATTARE
BAHMAN CHEHEL AMIRANI

INSTITUTIONEN FÖR
ARKEOLOGI OCH ANTIK HISTORIA
UPPSALA UNIVERSITET

2004

UPPSALA
UNIVERSITET

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING.....	2
NICCOLÓ MACHIAVELLI.....	3
ÖDESGUDINNAN FORTUNA.....	6
AVSLUTANDE IAKTTAGELSER.....	8

INLEDNING

Ordet renässans har sitt ursprung i italienska *rinascimento* och betyder 'pånyttfödelse'. Renässansen bygger på antika kulturens pånyttfödelse, en idéströmning som uppstod i Italien på 1300- och 1400-talen och sedan spred sig till många länder. Den individuella konstnären uppstod, centralperspektivet infördes i konsten, uppfinningar och upptäcktsresor gjordes; rörelsen kom till uttryck i lärda studier (humanism), litteratur, måleri, skulptur, arkitektur och musik. Italiensk renässans indelas ofta i *ungrenässansen – trecento* ca 1350-1470, *renässansen – quattrocento* 1470-1530 och *högrenässansen – cinquecento* under resten av 1500-talet. Renässansen som spred sig norrut i Europa först under 1500-talet, skildras ofta som ett Europas plötsliga återuppvaknade efter den medeltida natten. Den kulturhistoriska forskningen har emellertid visat att sådana föreställningar är felaktiga och orättvisa. De kulturella framsteg som tog sig så dramatiska uttryck under renässansen var resultatet av en lång uppladningsprocess. Strängt taget har det förekommit en lång rad av renässanser, då utvecklingen har fått en ny inriktning genom anknytning till företeelser under antiken. När romarna på 200-talet f.kr. började ta intryck av grekisk kultur var det fråga om en process som utgjorde ett slags tidig parallell till vad som hände omkring år 1500 e.kr. I Västeuropa förekom det en renässans för den klassiska kulturen på 800-talet (*den karolinska renässansen*). Därefter följer en renässans för studiet av Vergilius (*Dante*) på 1200-talet, för Aristoteles (*Thomas ab Aquino*) fr.o.m. 1200-talet, för Platon fr.o.m. 1400-talet, för den grekiska tragedin (*franskklassicismen, Goethe, Schiller*) 1600-1800 och för Homeros från 1750 fram till våra dagar.

Som sagt finns det ingen kultur som bildas efter bara en eller två generationer, den är en lång kedja av många generationer. Med hänsyn till detta vill jag försöka komma till insikt om renässansens relation till de romerska kejsarna. För att kunna göra detta har jag använt kurslitteraturen och mina anteckningar från föreläsningarna. Jag har också läst *Fursten* och *Discorsi över Livius*, skrivna av Niccoló Machiavelli, som har fått stort inflytande på följande århundradens statskonst. Jag har begränsat mitt PM genom att ta med två huvudbegrepp som jag tyckt varit viktiga att ha kunskap om i denna fråga, nämligen: *öde* och *grymhet*. Mitt syfte är att få veta om Machiavelli blev inspirerad av det romerska arvet för att erhålla sakkunniga analyser av ödets makt och grymheter? Till att börja med tar jag de ting som man bör lägga märke till när man läser Machiavelli; sedan diskuterar jag återupplivandet av det romerska arvet beträffande

ödets makt och grymheter; Sist kompletterar jag mitt PM med Machiavellis analys av de romerska kejsarna som förebilder.

NICCOLÓ MACHIAVELLI

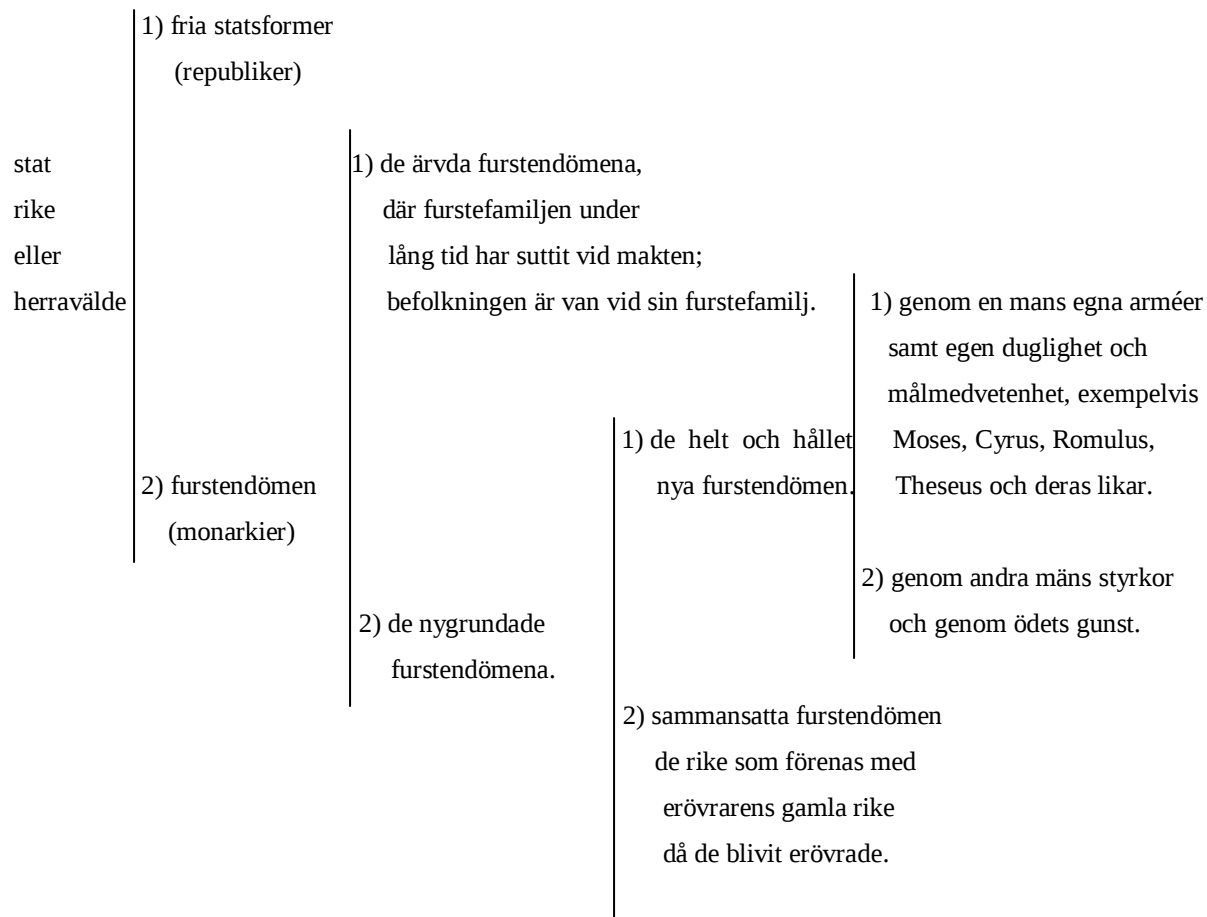
De stater som växte fram i Europa under slutet av medeltiden och under 1500-talet kan kallas de nya furstestaterna eller de starka furstestaterna. Varje stad – förutom italienska städer - lydde från början under en feodalfurste. Då städernas ekonomiska makt växte till följd av handelns uppsving, försökte de göra sig oberoende. På flera håll ökade kungarnas makt och feodaltherrarnas minskade. Det hängde samman med förändringarna på det ekonomiska området samt kampen mellan kejsare och påve som i längden försvagade både kejsar- och påvemakten. Kungarna kunde stärka greppet om staterna med hjälp av stridsberedda härar, höjda skatter, effektivare byråkrati och ökad kontroll av rättskipningen. Under denna tid inträffade ett uppsving för handel och hantverk. Handel gick för det mesta över de norditalienska städerna Genua och Venedig, som härigenom gynnades och fick ett kraftigt uppsving. Förändringar inom mynnade så småningom ut i det kulturblostring som kallas renässansen. Renässansrörelsens främsta bärare var staden Florens. Ingen stad utom Aten har frambringat en sådan uppsättning konstnärer och tänkare. Dante, Michelangelo och Lionardo, för att bara nämna några få, var alla florentinare. Florens inre tvister, som drivit Dante i landsflykt, ledde slutligen till Medicéernas välde. Från och med år 1434 hade denna familj av köpmansfurstar inflyttande i staden i tre århundraden med endast korta avbrott.

Renässansen försökte befria människorna från kristendomens dogmatiska normer men detta avståndstagande innebar också en sjunkande respekt för vedertagna beteendenormer. Detta är en av de bakomliggande orsakerna som t.ex. hindrade Italien från att uppnå någon form av politisk enhet inför de faror som hotade landet från norr. Tiden var full av svek, falskhet och misstro och ingen livsduglig form av politiskt samarbete kunde födas eller fortleva i detta klimat. På det samhällsfilosofiska området finner jag Niccoló Machiavelli (1469-1527), en florentinsk diplomat och politisk tänkare, som en tid var kansler i Florens republikanska regering men avsattes och fängslades 1512, då Medicéerna återtog makten. Sedan dess förvisades han till politisk överksamhet ute på landet. Han använde tiden till att skriva en rad böcker. Hans första bok, ett stort politiskt arbete som tar avstånd från medeltidens teokratiska statslära och anknyter

till antika tankar och exempel heter *Il principe*, skriven 1513 och tryckt 1532; svensk titel *Fursten*. I sin bok undersöker Machiavelli de medel med vilka envåldsmakt kan erövrats och bevaras. Mönsterfurstar för Machiavelli är sådana figurer som den siciliske Agathokles och hans egen samtida Cesare Borgia, två i sanning ogenerade politiker. Praktisk politik har enligt Machiavelli föga med moral att göra, ty människor styrs av egennytta, och den som vill härska måste vädja till deras egoism. För att upprätthålla staten, sägs det rent ut, måste han ofta handla mot tro och heder, barmhärtighet, humanitet och religion. Frågan om gott och ont har ingenting med makt att göra, resonerar Machiavelli, och om man vill vinna makt måste man vara hänsynslös. Grymhet är inte en bra egenskap men det är nödvändig för en furste. Därmed drar han slutsatsen att den kristna moralen är bra om man vill komma till himlen men den passar inte en erövrare som vill utöva makt. Om man vill veta mer om Machiavellis synpunkter beträffande kristendomen bör man läsa hans kanske näst lästa verk *Discourses on Livy* skriven 1513-19; svensk titel *Discorsi över Livius*. I denna bok som är mer kritisk mot påvedömet diskuterar han i tur och ordning en rad personer från religionsstiftare till tyranner. Två huvudskäl som man finner hos Machiavelli som berör hans kritik mot påvedömet är följande: För det första har folkets förtroende för religionen minskat på grund av prästernas usla leverne, och för det andra är påvedömet världsliga och politiska intressen mot Italiens nationella enhet. Enligt Machiavelli är religionens lära meningsfull om staten vinner ett visst mått av social sammanhållning annars är det som ett hinder för folkets bästa. vi, i likhet med romarna, ska använda religionen som ett politiskt medel, anser han. Jämför med *Discorsi* handlar *Fursten* inte om värderingar; en bra furste är den som med hjälp av en dubbelhet behåller sin ställning, dels att vara älskad av folket och dels att vara fruktad och om han tvingas välja bör han välja det senare. Även om *Discorsi* skrevs senare men *Fursten* kan uppfattas som en del av *Discorsi*. *Fursten* handlar om hur en furste ska agera medan *Discorsi* handlar om folket som ska vara i centrum. *Discorsi* befinner sig på en högre abstrakt nivå där författaren har ett långsiktigt perspektiv. Därför uppfattar jag Machiavelli som en pragmatisk person. Han berömmar sig själv över sin kunskap (praktiskt erfarenhet) om stora mäns handlingar, humanistisk lärdom och historiesyn. Historien upprepar sig, hävdar han, och politikerna kan inte förändra reglerna. Politiken är en konst och inte en vetenskap. Omständigheterna, möjligheterna och tillfälligheterna förändras men en furste måste ständigt spela spelet där *dygden* och *lyckan* är avgörande krafter. Den ena hälften, dygden, är manlig styrka och förmåga som hjälper att man beräknar och planerar men den andra hälften, lyckan,

som är kvinnlig, är de oberäkneliga eller själva ödet. Machiavelli är medvetet om att man uppnår makten steg för steg och under tiden ska man maskera sina svagheter. Han har det romerska riket som förebild. Rom som från början var en liten stad byggde sitt imperium genom att skaffa sig kompanjoner. När stormaktsväldet uppnåddes gjorde man kompanjonerna till sina undersåtar. Det här historien måste upprepas, menar Machiavelli, och första steget som han tar upp i slutet av sin bok, Fursten, är att barbarerna ska kastas ut ur Italien.

I det inledande kapitlet börjar Machiavelli med att utskilja begreppet stat och lägger därvid fast att alla stater är endera *republiker* – fria statsformer – eller *monarkier* – furstendömen. Han lägger omedelbart den första gruppen åt sidan med anmärkningen att han för stunden tänker hoppa över alla diskussioner om republiker och i stället helt koncentrera sig på furstendömen. Därefter gör han den föga uppseendeväckande iakttagelsen att alla furstendömen antingen är ärvda eller nya. Återigen överger han den första gruppen med argumentet att furstar som nått sin rang genom arv möter färre svårigheter och därför befinner sig i mindre behov av hjälp. När han inriktar sig på nya furstendömen, går han vidare till att skilja dem som är helt nya från sådana som är knutna till den arvsmonarki som tillhör den furste som besegrat dem. I detta fallet är han mindre intresserad av den senare gruppen och efter tre kapitel om sammansatta furstendömen går han i kapitel 6 vidare till det ämne som tydligen är det som fascinerar honom mest, nämligen: de helt och hållet nya furstendömen. När Machiavelli kommit till denna punkt gör han ännu en indelning av materialet, samtidigt som han för in den kanske viktigaste antitesen i hela sin politiska teoribildning, den antites runt vilken argumentationen i Fursten cirklar. Han förklarar att nya furstendömen antingen är förvärvade och upprätthållna genom en mans egna arméer samt egen duglighet och målmedvetenhet eller genom andra mäns styrkor och genom ödets gunst. När Machiavelli griper sig an denna slutliga indelning visar han återigen mindre intresse för den första möjligheten. Följaktligen koncentrerar han sig på furstendömen som erhållits genom ett gynnsamt öde och med hjälp av främmande arméer. Denna åsiktsmarkering sätter punkt för Machiavellis grupper och undergrupper och för oss fram till den grupp av furstendömen som i första hand intresserar honom. Det verkar som om han ansåg att få sina läsare att inrikta sitt intresse på en alldeles särskild plats och tid; platsen var Rom och tiden var den då de romerska kejsarna kom till.

ÖDESGUDINNAN FORTUNA

Machiavelli vände sig till de romerska historikerna och moralfilosoferna för att erhålla sakkunniga analyser av ödesgudinnan Fru Fortunas karaktär. Dessa författare hade slagit fast att om en härskare hade ett ingripande från Fru Fortuna att tacka för sin position, så var hans första läxa att lära sig att frukta gudinnan, även då hon kom med gåvor. Romarna tänkte sig inte Fru Fortuna som en ond kraft utan som en god gudinna; hennes vänskap ska man försöka erhålla just för att hon förfogar över ödets gåvor, vilka alla människor förväntas önska sig. Med tanke på att Fru Fortuna är en gudinna, så är hon fortfarande en kvinna, och som sådan är hon mest attraherad av en man fylld av äkta manlighet. Ödesgudinnan Fru Fortuna väntar på den allra högsta graden av tapperhet, beundrar sådana män och ger dem sina gåvor t.ex. rikedom, inflytande, ära, makt och ryktbarhet. Det är denna relation mellan romarna och Fru Fortuna som gjorde att de romerska kejsarna ofta agerade med avskräckande grymhet för att bibehålla en god ordning i civila lika väl som i militära angelägenheter utan att bekymra sig om de fick rykte om sig att vara grym. Hos

Suetonius finner man många exempel på detta; bl.a. skriver han om många människor som bestraffades i det tredje inbördeskriget som Augustus utkämpade i Perusia:

När de bad om förlåtelse eller försökte förklara sig och komma med ursäkter, var det enda han sade till svar: ”Du ska dö.” Vissa skriver att han valde ut trehundra bland dem som sträckt vapen, både riddare och senatorer, och offrade dem den 15 mars på det altare som byggts till minne av den Gudomlige Julius, som om de varit slaktdjur (Suetonius 2001:79).

Augustus som karakteriserade tapperhet hade en benägenhet att verka tilldragande på Ödesgudinnan Fru Fortuna genom att agera med avskräckande grymhet; enligt denna föreställning som ligger bakom denna tro försäkrade han sig om att uppnå ära, ryktbarhet och berömmelse. Machiavelli upprepar precis samma föreställning angående relationen mellan ödet och hur man som furste uppnår sina mål. Genom att följa klassiska auktoriteter behandlar han det som den kvalitet som gör det möjligt för en furste att stå emot ödets slag och nycker:

Jag anser att det är mycket bättre att vara djärv än försiktig, ty Fru Fortuna är kvinna och vill man kuva henne, måste man slå henne. Det visar sig ju också att hon lättare låter sig besegras av dem som går fram med kraft än av dem som går kallt tillväga. Och eftersom hon är kvinna, är hon alltid de ungas vän, ty de är mindre försiktiga och mer impulsiva och befäller över henne med större oförvägenhet än de andra (Machiavelli 2003:127).

Tapperhet gör det möjligt för en furste, enligt min tolkning av Machiavelli, att vinna Ödesgudinnans gunst och att till följd av detta för egen del nå berömmelsens, ärans och ryktbarhetens höjder, såväl som säkerhet för sitt styre. Machiavelli förutsätter att alla människor mest av allt vill erhålla ödets goda gåvor och på så sätt avslöjar han sig som en arvtagare till den romerska litteraturen.

Med tanke på att mänskligheten inte är tillräckligt, skriver Machiavelli i kapitel 18, måste en furste ofta ta sin tillflykt till naturen. En av de saker en furste därför måste veta är vilket djur han ska efterlikna. Machiavelli menar att en furste klarar sig bäst om han bland alla djur väljer både räven och lejonet och på så sätt kompletterar idealet, ”ty lejonet kan inte försvara sig mot fällor och räven kan inte försvara sig mot vargar” (Machiavelli 2003:89). Denna uppfattning markeras ändå tydligare i kapitel 19 där Machiavelli diskuterar de romerska kejsarna som exempel. Å ena sidan har vi Kejsarna Marcus, Pertinax och Alexander som älskade rättvisan,

ogillade grymheter och var humana men alla utom Marcus fick ett sorgligt slut. Å andra sidan har vi kejsarna Commodus, Severus, Antoninus Caracalla och Maximinus som var grymma och rofylstna men alla utom Severus led en våldsam död. Vidare beundrar Machiavelli en av sina historiska favoritkaraktärer, Severus som använde sig av både rävens och lejonets natur:

Den som alltså noggrant studerar Severus handlingar lägger märke till, att han är ett mycket grymt lejon och en mycket listig räv och inser att han var fruktad och vördad av alla och inte hatad av hären. Man bör inte förvåna sig över att han, en ny furste, kunde behålla makten i ett så stort kejsardöme, ty hans mycket goda anseende skyddade honom alltid för det hat som befolkningen kunde hysa på grund av hans plundringar [...] Följaktligen kan en ny furste i ett nytt furstendöme inte göra efter Marcus handlingar och han bör inte heller efterlikna Severus. Men han bör lära av Severus vad som är nödvändigt att göra, när han grundar ett rike, och av Marcus vad som är lämpligt och lovvärt att göra, när han vill behålla makten i ett rike, som redan är grundat och säkert (Machiavelli 2003:100–103).

AVSLUTANDE IAKTTAGELSER

De antika skildringarna av de romerska kejsarnas grymheter har under hundratals år påverkat den efterantika traditionen. I mitt arbete har jag visat att Machiavelli är ett bra exempel på detta som i sin tid blev inspirerad av de romerska kejsarnas politiska agerande. Samtidigt har jag visat att man inte får vara anakronistisk i denna fråga, dvs. ha sentida uppfattningar och försöka lägga dem på den historiska perioden. Man bör komma ihåg att Machiavellis teorier säger mer om metoder som var vanliga i renässansens Italien. Han tecknar en bild av den typiske renässansfursten som genomdriver sina planer utan moraliska hänsyn. Som *machiavellism* betecknas därför en hänsynslös maktpolitik, där alla medel är tillåtna för statens bästa. Jag tror att Machiavelli var medvetet om att historien inte är en produkt av det förflutna utan en produkt av samtidens önskningar och behov. I hans samtid fanns det önskningar och behov av en stark, modig och hänsynslös ledare för att få slut på Italiens kaotiska situation. Att gå tillbaka till de romerska kejsarna och bli inspirerad av deras tro på Ödesgudinnan Fru Fortuna för att legitimerar samtidens grymheter är, enligt mig, en politisk skicklighet i en världsbild som motsvarar Machiavellis. I kontrast till Machiavelli var romarnas uppfattning av öde och dess relation till tapperhet och grymhet någonting äkta som hade sina rötter i romarnas kultur.